

Prikazi knjiga / Book Reviews

Porfirije, *O Plotinovu životu i poretku njegovih spisa*, prevela Iva Bidjin, pogovor, primjedbe uz tekst i bibliografija Franci Zore, Naklada Breza, Zagreb 2004, 99 str.

Porfirijev spis *O Plotinovom životu i poretku njegovih spisa* najranija je sačuvana biografija nekog filozofa napisana od strane njegova neposredna učenika. Porfirije je s Plotinom u Rimu proveo pet godina, od 263. do 268. godine, a u kontaktu je ostao s najužim krugom Plotinovih drugova i nakon Plotinove smrti 270. godine. Stoga nam Porfirijeva biografija pruža autentičan uvid u Plotinov život, karakter i djelo, zatim u život i rad samoga Porfirija, u način funkcioniranja jedne zajednice koju se običava nazivati filozofskom “školom”, te u praksu antičke filologije i tekstualne kritike. Osim što predstavlja vrijedan izvor za historiografiju prijelomnoga razdoblja Rimskoga carstva, Porfirijeva je biografija Plotina pravi mali biser kasnoantičke prozne književnosti.

Porfirije je ovaj tekst napisao tridesetak godina nakon Plotinove smrti u sklopu svog projekta pripreme Plotinove pisane ostavštine za širu cirkulaciju. Naime, poznato je da je Porfirije prikupio, kritički obradio i organizirao Plotinove spise u šest svezaka po devet spisa, takozvanih šest *Eneada* (grč. *enneas* znači “devetorstvo”, “devetoknjižje”). Izdanju Plotinove pisane ostavštine Porfirije je pridodao i svoj spis *O Plotinovom životu i poretku njegovih spisa* koji, kao što mu naslov naznačuje, ima dvije osnovne funkcije. Prva je pružiti portret Plotina koji preporučuje njegove spise i priprema čitatelja za njihovo izučavanje, a druga je evidentirati Plotinovu pisanu ostavštinu, navesti redoslijed kojim su nastali, te obrazložiti mjesto svakoga spisa u Porfirijevom izdanju. Otada rukopisi Plotinovih *Eneada*, kao i mnoga današnja izdanja, otpočinju s Porfirijevom biografijom Plotina.

Svojim izdanjem Plotinovih spisa i biografijom njihova autora, te vlastitim spisima u kojima popularizira Plotinov nauk, Porfirije je omogućio uzlet neoplatonizma u četvrtom stoljeću naše ere. Međutim, Porfirije svoju slavu kroz kasnu antiku i cijeli srednji vijek ne duguje niti svom izdanju Plotinovih spisa, niti vlastitim filozofskim i književno-kritičkim spisima, već jednom kratkom i sasvim nepretencioznom djelcu, uvodu u logiku koji je u tradiciji

poznat pod naslovom *Isagoge* (latinska transkripcija grčke riječi *Eisagōgē*, “Uvod”). To je djelce početkom šestoga stoljeća na latinski preveo i dvama komentarima popratio Boetije, te tako za Porfirija učinio otprilike ono što je Porfirije svojim izdanjem *Eneada* učinio za Plotina.

Ova knjižica Naklade Breza donosi grčki tekst Porfirijeve biografije Plotina s hrvatskim prijevodom Ive Bidjin te pogovor, bilješke uz tekst i bibliografiju koju potpisuje Franci Zore. Zoreov pogovor i bilješke sa slovenskoga preveo je Mario Kopic. Najprije nekoliko riječi o grčkom tekstu i prijevodu.

Grčki tekst je onaj iz velikog kritičkog izdanja koje su priredili P. Henry i H.-R. Schwyzer (Paris i Bruxelles, 1951), preuzet s CD-ROM-a *Thesaurus Linguae Graecae*. Tekst je neznatno preuređen utoliko što je dužina retka prilagođena stranicama u ovom izdanju i što su sve riječi izvorno odijeljene povlakom i prebačene u naredni redak ovdje zadržane u istom retku. Vrlo letimičan pregled grčkog teksta pokazuje da su te intervencije dovele do manjih pogrešaka. Na primjer, riječ *tauton* na koncu 8. retka 5. poglavlja u kritičkom izdanju odvojena je povlakom i prebačena u sljedeći red, a preuređivanjem teksta i zadržavanjem riječi u istom retku ta je riječ na dnu 18. stranice napisana bez povlake ali sa zalutalim razmakom, *tau ton*. U 6. retku odozgo na stranici 19 potkralo se nepotrebno prebacivanje u novi red, a u 6. retku odozdo na stranici 24 na pogrešna mjesta zalutali su pogrešni dijakritički znakovi. Međutim, ono što najviše upada u oči u vezi s grčkim tekstom jest činjenica da ga hrvatski prijevod ne prati. Na nekim mjestima hrvatski tekst kasni i po nekoliko stranica za grčkim tekstom. Na primjer, 23. poglavlje grčkog teksta počinje na dnu 56. stranice, a hrvatski prijevod istoga poglavlja počinje tek na 63. stranici. Ukoliko takav raspored nije rezultat pukog nemara priređivača, nameće se zaključak da grčki tekst ovdje zapravo nije otisnut da omogući usporedno čitanje, već da se ispuni dovoljni broj stranica za jednu manju knjižicu.

Prijevod je čitak i filološki zadovoljavajući, za što se uz prevoditeljicu pobrinuo i Ninoslav Zubović kao korektor i recenzent knjige. Međutim, na mjestima koja zahtijevaju temeljitije poznavanje antičke filozofije i njezine stručne terminologije prijevod treba čitati s oprezom. To se ponajprije odnosi na prijevode naslova Plotinovih spisa. Evo nekoliko primjera. Naslov 6. spisa 5. *Eneade* netočno je i nezgrapno preveden kao “O tome kako ono što je s one strane bića ne misli i što je prvo, a što drugo u mišljenju” umjesto “O tome da ono što je onkraj bića ne misli, te što je ono misleće u prvotnom smislu a što ono misleće u drugotnom smislu”. 5. spis 2. *Eneade* bavi se Aristotelovim parom potencija-aktualnost, a naslov *Peri tou dunamei kai energeiai* pogrešno je preveden kao “O mogućem i stvarnom” umjesto “O onome što je potencijalno i aktualno”. Naime, ono što je moguće (*to endechomenon*) nije istoznačno s onim što je potencijalno (*to dunamei <on>*), a osim toga relevantni grčki izrazi obuhvaćaju i ono što postoji na potencijalni/aktualni način (*on* u egzistencijalnom smislu), i ono što je u potencijalnom/aktu-

alnom smislu *F* (*on* u predikativnom smislu). Nadalje, naslov 8. spisa 6. *Eneade*, *Peri tou hekousiou*, preveden je “O slobodnoj volji”, što sugerira da je Plotin ovdje zaokupljen klasičnim filozofskim problemom slobode volje, dok on zapravo govori o radnjama koje se čine svojevóljno, bez prisile. (Ovdje je prevoditeljicu na krivi trag vjerojatno naveo Armstrongov prijevod “On Free Will”.)

Nadalje, u prijevodu se u nekoliko navrata pogrešno govori o filozofiji kao umijeću. Iako je točno da se filozofija od Sokrata pa nadalje često shvaća kao umijeće življenja (*technē tou biou*), kada Porfirije govori o nečijem stjecanju *hexisa* pravoga filozofa, on ne govori o tome da je taj “postigao umijeće pravoga filozofa” (str. 27), nego da je taj stekao sve ono što pravi filozof mora imati, tj. da je postao pravi filozof. Isto tako, kada Porfirije za nekoga kaže da se odlikuje *tōn en philosophiai logōn*, ne govori se o “odlikovanju u filozofskom umijeću” (str. 51), već u filozofskim argumentima. Također, Porfirijev naum da počini samoubojstvo nije proizašao iz “neke ljute nevolje” (str. 35), nego konkretno iz “neke bolesti prouzrokovane crnom žuču”, *ek melancholikēs tinos nosou*. K tome, *ta tōn genethliologōn apotelesmatika* nije “metoda izračunavanja datuma rođenja” (str. 43), nego astrološko proučavanje utjecaja zvijezda, tj. izrada horoskopa. Da navedemo još jedan primjer: *ho theos epi pasi* nije “Bog koji je nad Svima” (str. 63), nego “bog koji je nad svime”. Upitno je treba li *ho theos* ovdje i na drugim mjestima u neoplatonovaca prevoditi kao “Bog”, s velikim početnim slovom, ali ako prevoditelj odluči da treba, onda ne može u istoj rečenici jednom tu riječ pisati velikim, a jednom malim slovom, kao što je to slučaj na vrhu 65. stranice.

Iako se može naći neke stilske nedotjeranosti (npr. na str. 25 se kaže da nekim Plotinovim spisima “nedostaje veličine s obzirom na silinu”, dok bi trebalo kazati da “nemaju veliku količinu pronicljivosti”) i poneka omaška (npr. na str. 53 stoji “trojanski” umjesto “troadski”), prijevod Porfirijeva teksta je upotrebljiv i, po našem mišljenju, čini najvrjedniji dio ove knjižice.

Prijevod je popraćen s 59 bilješki koje je potpisao Franci Zore, izvanredni profesor na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Ljubljani. Od tih 59 bilješki, 33 se poklapaju s Armstrongovim bilješkama u prvom svesku Loebovog dvojezičnog izdanja Plotina (Cambridge MA, 1966). Kada kažem da se poklapaju, hoću reći da je Zore uz neznatna odstupanja preuzeo Armstrongove bilješke u cjelini ili samo dijelom. Slijede dva reprezentativna primjera. U bilješci 1 stoji: “Plotin je inače bio podrijetlom Grk iz Egipta. Eunapije izvješćuje da je bio iz mjesta Likopol [*sic!*], a David (u svom komentaru Porfirijevog *Isagoge*) da je bio iz Likopola (to je i najšire prihvaćeno), vjerojatno onoga u Gornjem Egiptu, možda i istoimenoga mjesta u delti Nila.” Odgovarajući dio Armstrongove bilješke 1 uz isto mjesto glasi: “Eunapius says Plotinus came from Egypt and that his birthplace was Lyco. David, in his preface to his commentary on Porphyry’s *Eisagoge*, gives the name of Plotinus’s birthplace as Lycopolis, probably the town of that name

in Upper Egypt (though the town of the same name in the Delta may be meant).” U bilješci 2 stoji: “Amelije Gentilijan iz Etrurije je bio vodeći član škole, vjerojatno Plotinov glavni pomoćnik; napisao je puno djela, na žalost nisu očuvana. O njemu vidi i gl. 3, 7, 10, 17, 18 i 20.” Odgovarajući dio Armstrongove bilješke 2 uz isto mjesto glasi: “For Amelius Gentilianus from Etruria cp. *Life* ch., 3, 7, 10, 17, 18, and 20. He was, as the *Life* makes clear, the leading member of the school in which he seems to have acted as Plotinus’s chief assistant. (...) Nothing survives of the hundred volumes of the notes which he made at the meetings of the school.”

Kad uz Armstrongovu bilješku doda nešto svoje, Zore u više navrata griješi ili navodi čitatelja na krivi trag. Na primjer, u bilješci 30, između ostalog, stoji: “Aspazije i Adrast su komentirali Aristotela u 2. stoljeću (njihova djela nisu očuvana).” Odgovarajući dio Armstrongove bilješke glasi: “Aspasius and Adrastus were Aristotelian commentators of the 2nd century.” Zoreova opaska u zagradi je njegov dodatak koji je pogrešan, jer imamo očuvan Aspazijev komentar uz Aristotelovu *Nikomahovu etiku*, izdanu u 19. svesku serije *Commentaria in Aristotelem Graeca* (Berlin, 1889).

U bilješci 57 stoji: “Riječ je o Androniku s Roda iz 1. stoljeća prije Krista koji je oko godine 40. prije Krista objavio Aristotelove ‘ezoterične’ spise i time inicirao njihovu široku uporabu; na njegovo se izdanje oslanjaju i suvremena izdanja.” Na istom mjestu stoji Armstrongova bilješka: “[Andronicus] Of Rhodes; 1st century B.C. It was his edition (c. 40 B.C.) that brought the mature philosophical works of Aristotle back into general circulation.” Recentna istraživanja ukazuju da Andronikovo izdanje treba datirati nekoliko desetljeća ranije, a dovodi se u pitanje i važnost koju ranija historiografija pripisuje tom izdanju. Nadalje, kazati da se suvremena izdanja oslanjaju na Andronikovo izdanje vrlo je nespretno, jer suvremeni izdavači ne posjeduju Andronikovo izdanje da bi se na njega mogli oslanjati. Ispravno bi bilo reći jedino to da se suvremena izdanja temelje na rukopisnoj tradiciji koja vjerojatno potječe od Andronikovog izdanja.

U bilješci 17 objašnjava se zašto je u prijevodu ispušten tekst koji u izvorniku slijedi iza naslova pojedinih Plotinovih spisa. Naime, u izvorniku Porfirijeva teksta svaki je naslov Plotinova spisa popraćen riječima “početak kojega je...”, nakon čega slijedi početnih četiri do pet riječi tog spisa. Objašnjenje da se u prijevodu taj dio izvornika ispušta zbog toga što tih četiri ili pet riječi ne čine smislenu cjelinu posve je prihvatljivo, no Zore propušta objasniti nešto mnogo važnije, naime zašto Porfirije uopće navodi te riječi u izvorniku. A navodi ih stoga što su postojala i druga izdanja Plotinovih spisa, primjerice ono Eustohijevo, koja nisu imala iste naslove i poredak kao u Porfirijevom izdanju. Onih nekoliko početnih riječi svakoga spisa trebalo je omogućiti čitateljima drugih izdanja Plotinovih spisa da identificiraju spise o kojima Porfirije govori.

Od preostalih 26 bilješki, 13 su šture opaske o vremenu ili osobi na koje se u tekstu referira, a 13 su objašnjenja nekih pojmova ili mjesta. Pri tome

nije jasan kriterij po kojemu se objašnjavaju samo ti pojmovi ili mjesta, a ne i neki koji su otprilike slične važnosti ili opskurnosti. Naime, postoje barem još deseci mjesta u spisu koja po istom kriteriju zavrjeđuju bilješke s pojašnjenjima.

Osim bilješki koje, dakle, ne očituju visoku razinu kompetencije, Zore je sastavio pogovor i bibliografiju. Bibliografija je prilično korisna jer na osam stranica donosi odabrane naslove s engleskog, njemačkog, francuskog, talijanskog i hrvatskog govornog područja. Pogovor daje kratak osvrt na Plotina, Porfirija i kasniji razvoj neoplatonizma, ali taj je osvrt ispod zadovoljavajuće razine. U njemu se javlja podosta nejasnih izraza protivnih zdravom razumu, npr. “metafizičnost metafizike na njoj odgovarajućoj razini”, “metafizika u ‘fiziciranom’ obliku”, “‘fizika’ kao zapalost metafizike u njeno nenavlastito”, “apsolutni bitak jednoga jest bitak kao bitak/ništa”, “tvar kao nečisti bitak, apsolutna praznina bitka, čisto ništa” i tome slično. (Ovdje možemo usput primijetiti da se još veća sabotaža zdravog razuma nalazi u kratkom tekstu koji na unutrašnjoj strani korica predstavlja biblioteku *Phōs* u kojoj je izašla ova knjižica.)

Uvažavajući, međutim, činjenicu da je pogovor pisan u filozofskoj tradiciji koja nema mnogo respekta prema zdravom razumu i jasnoći izražavanja, osvrnut ćemo se samo na činjenične manjkavosti. Krenimo od samoga naslova pogovora, “Plotin kao *kata genesin pleon ti echōn*”. Odmah na početku pogovora (str. 73) Zore tvrdi da kad Porfirije “kaže da je Plotin ‘već po rođenju imao nešto više’ (gl. 10), misli pod tim ‘nešto’ krajnje ozbiljno”. Međutim, nigdje u tekstu ne doznajemo što je to “nešto”, te je li riječ samo o Porfirijevoj literarnoj fikciji ili o zbilji. Na str. 74 tvrdi se da je sadržaj 5. i 6. *Eneade* “noologija, ontologija i metafizika”, pri čemu nije posve jasno što je to “noologija” i kako se tri navedena područja međusobno odnose, jer se čini da metafizika obuhvaća preostala dva područja, ali i područja psihologije i kozmologije koja se obrađuju u 4. odnosno 3. *Eneadi*.

Na str. 78 stoji da je među Porfirijevim spisima “iznimno utjecajan bio *Uvod Porfirija Feničanina, učenika iz Likopola*, znan kao *Eisagogé* ili *Isagogé* (gr. isagoge sive quinque voces) koji razmatra pet ‘predikabilija’ – sam ih nazivlje ‘pet glasova’, *hai pente phōnai*”. Porfirijev *Uvod* u nekim je rukopisima naslovljen kao “Uvod Porfirija Feničanina, učenika Plotina iz Likopola”. “Isagoge sive quinque voces” je tradicionalni latinski naslov, a ne grčki naslov kao što sugerira kratica “gr.” u zagradi. K tome, točno je da Porfirijev spis razmatra pet predikabilija, ali nije točno da ih sam naziva “pet glasova”. Riječ *phōnē* (glas, riječ) javlja se samo jednom u rukopisima dotičnoga Porfirijevoga spisa i to samo u jednom podnaslovu, a ti podnaslovi ne potječu od samoga Porfirija.

U Porfirijevu *Uvodu* (4.22–24) javlja se primjer podjele najvišega roda na niže rodove i vrste, sve do najniže vrste koja obuhvaća individue. Taj primjer u kasnijoj je tradiciji poznat kao “Porfirijevo stablo”. O njemu Zore na str. 78 kaže sljedeće: “Porfirije dijeli biće najprije na živo i neživo, potom

dijeli živo na ono koje ima dušu i ono koje dušu nema, ono s dušom na ono koje ima krv i ono koje krvi nema, itd. itd.” Prvo, ovo je potpuno pogrešan opis Porfirijeve podjele koja ima sljedeću strukturu: supstancija se dijeli na tjelesnu i netjelesnu, tjelesna na živu i neživu, živa na osjetilnu (životinja) i neosjetilnu (biljka), osjetilna na racionalnu i neracionalnu (zvijer), racionalna na smrtnu (čovjek) i besmrtnu (bog), a smrtna na pojedine ljude. Drugo, Zoreov prikaz Porfirijeve podjele sadrži nešto takvo kao što je živo biće bez duše, a to je za antičke filozofe posve nepojmljivo. Treće, tvrdi se da “ta podjela sadrži i viđenje svijeta kao hijerarhijske strukture, što je inače i temelj neoplatonizma”. Možda viđenje svijeta kao hijerarhijske strukture jest od temeljne važnosti u neoplatonizmu, ali Porfirijev tekst ne pruža baš nikakvo uporište za tvrdnju da spomenuta podjela “sadrži” ikakvo “viđenje svijeta”, jer Porfirije svoju podjelu izrijeком uvodi samo kao primjer. Konačno, u bilješki 6 navode se dvije posve nereprezentativne bibliografske jedinice, nekritičko i osrednje grčko-talijansko izdanje G. Girgentija (Milano, 1995) i osrednji engleski prijevod E. W. Warrena (Toronto, 1975). Umjesto toga bilo bi prikladnije spomenuti nešto reprezentativnije, npr. dvojezično francusko izdanje s komentarom A. de Libere (Paris, 1998), ili engleski prijevod s briljantnim komentarom J. Barnes (Oxford, 2003).

Upućenoga čitatelja možda neće iznenaditi učestalo spominjanje i citiranje Hegela, ali zacijelo će ga osupnuti činjenica da se od svih autora u pogovoru najviše citira, čak šest puta, Ernst Bloch (*Leipziger Vorlesungen zur Geschichte der Philosophie*). Pored svih autoriteta o neoplatonizmu koji se navode u bibliografiji – W. Beierwaltes, E. Bréhier, E. R. Dodds, P. Hadot, D. J. O’Meara, J. M. Rist, W. Theiler – najviše se citira Ernst Bloch koji čak nije niti naveden u bibliografiji!

Moglo bi se pronaći još manjkavosti, no navedene dovoljno svjedoče o niskoj znanstvenoj razini pogovora. Osim što smo, dakle, nezadovoljni bilješkama i pogovorom, pogođeni smo još jednom činjenicom u vezi s ovom knjigom. Franci Zore nije potpisan samo kao autor bilješki, pogovora i bibliografije – što čini autorski dio ove knjige – nego i kao jedan od dvojice recenzenata knjige koja je objavljena uz potporu Ministarstva kulture i Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Što to znači?

To znači da su dva ministarstva odlučila financirati tiskanje ove knjige na preporuku recenzenata od kojih je jedan istovremeno autor dijela iste knjige. Ovakav postupak od strane recenzenta-autora, ali i samoga nakladnika, sam po sebi moralno je dvojben. Iako, doduše, ne postoji propis koji bi zabranjivao da autor recenzira i tako preporučuje vlastito djelo, takav je postupak u najmanju ruku nepristojan. Činjenica pak da je knjiga uspjela dobiti financijsku potporu predstavlja zabrinjavajuću šlampavost od strane dvaju ministarstava u kojima ili nitko nije pročitao Zoreovu recenziju dovoljno pažljivo da poveže ime recenzenta s imenom autora bilješki, pogovora i bibliografije, ili ga pak ta činjenica nije nimalo zabrinula.

Štoviše, s obzirom da glavnina autorskoga dijela knjige nije na zadovoljavajućoj razini, kao što smo pokazali, spomenuti postupak recenzenta-autora i nakladnika još je problematičniji jer navodi na pomisao da je bio promišljen. Na koncu, s obzirom na to da je ovdje državljaniin jedne zemlje u svojstvu recenzenta izravno utjecao na odluku da se novcem poreznih obveznika druge zemlje tiska njegov slab autorski uradak, Zoreov postupak zaslužuje osudu. Pitamo se bi li sličan postupak hrvatskog recenzenta-autora prošao u Sloveniji.

Pavel Gregorić

Odsjek za filozofiju
Filozofski fakultet u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
pavel_gregoric@yahoo.com

Hermes Trismegistos, *Corpus hermeticum*, preveo Jurica Medved, CID-nova, Zagreb 2004, 136 str.

Corpus hermeticum zbirka je od četrnaest odnosno osamnaest (ovisno o izdanju) filozofijsko-teologijskih traktata pripisivanih legendarnom Hermesu Trismegistu. Interes za tu zbirku traktata izvorno pisanih na grčkom raste naročito nakon 1945. godine i otkrića zbirke rukopisa u Nag Hammadiju u Egiptu. Zajedno s čitavim nizom apokrifnih evanđelja nađeni su u Nag Hammadiju i neki od hermetičkih traktata. Kako je posljednjih desetljeća porastao interes za gnozu i gnosticizam (napose u SAD-u; ma koliko bilo zanimljivo istražiti motive tog intenziviranog interesa, ovdje se u to pitanje ne možemo upuštati), tako je rastao interes i za tu zbirku rukopisa iz koje se većina traktata može uvjetno podvesti pod to određenje. Premda različiti tumači različito datiraju hermetičke spise, većina se slaže s tim da spisi nastaju u razdoblju posljednja dva stoljeća stare i u prva tri stoljeća nove ere. *Corpus hermeticum* datira se najčešće u drugo i treće stoljeće nove ere. Hermetičke spise, osim *Corpus hermeticuma*, čine još latinski tekst *Asclepius* (prijevod s grčkog) te Stobejevi fragmenti odnosno njegov *Anthologium*. To je ujedno ono što se uobičajilo nazivati “učenim hermetizmom” (naspram skupini spisa astrologijsko-iatromatematičko-alkemijsko-magijskog značaja koja se označava kao zbirka spisa “popularnog” hermetizma).

Najznačajnija su pitanja vezana uz tu skupinu spisa pitanje radi li se u njima o specifičnoj modifikaciji grčkog mišljenja (A. J. Festugière npr. nalazi korijene hermetičkih učenja u Platonovim djelima) ili utjecaju istočnjačkih kultova i misterijskih religija na grčku misao odnosno “heleniziranju učenja egipatskih svećenika”, pitanje međusobnog odnosa tih spisa sa suvremenim